

УДК 711.5

к.т.н., доцент Стародуб І.В.,
Національний університет водного господарства
та природокористування, м. Рівне

ПЕРСПЕКТИВИ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ МІСТ УКРАЇНИ В ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Вивчено ознаки постіндустріального суспільства, процеси розвитку та трансформації міських територій, що пов'язані із ним. Проаналізовано тенденції територіального розвитку міст України в сучасних соціально-економічних умовах.

Ключові слова: *постіндустріальне суспільство, місто, промисловість, підприємство, територіальний розвиток.*

Зміна стадій історичного розвитку людства завжди супроводжується стрімкими територіальними змінами у структурі населених пунктів. В основі таких трансформацій лежать соціально-економічні, суспільні, демографічні, екологічні, науково-технологічні перетворення.

Містобудівна політика визначає систему цілеспрямованих рішень, які пов'язані із прогнозуванням розвитку і плануванням території населених пунктів [1] та задекларовані у Законах України «Про основи містобудівної діяльності» (№2780-XII від 16.11.1992 р.), «Про регулювання містобудівної діяльності» (№3038-VI від 17.02.2011 р.).

На сучасному етапі розвитку, при переході від індустріального до постіндустріального суспільства, найбільш актуальними стають питання вивчення принципів зміни територіально-планувальної структури міських населених пунктів України із врахуванням особливостей розвитку української економіки.

Проблемі територіального розвитку міст, вдосконаленню їх функціонально-планувальної структури присвячені роботи Ю.П. Бочарова, О.Е. Гутнова, М.М. Дьоміна, Т.Ф. Панченко, І.М. Прибиткової, І.О. Фоміна. Питання комплексного та системного підходу до реконструкції міст вивчені в працях Ю.М. Білоконя, М.М. Габреля, Є.Є. Ключніченко, А.П. Осітнянко, В.О. Тимохіна, А.М. Плешкановської.

Метою даного дослідження є аналіз закономірностей постіндустріального розвитку, в тому числі в процесі вивільнення міських територій внаслідок деіндустріалізації, перекомпоновування просторової структури, з метою

пошуку нових підходів до генерального проектування, планувальних стратегій, що відповідають новим економічним та соціально-демографічним умовам.

В результаті науково-технічної революції і істотного зростання доходів населення в економіці високорозвинутих країн змістилися пріоритети – від переважного виробництва товарів до виробництва послуг, домінуючим став інноваційний сектор економіки з високопродуктивною промисловістю, індустрією знань, високою часткою у валовому внутрішньому продукті високоякісних та інноваційних послуг. Наукові розробки, знання та інформація стали головною рушійною силою економіки, а рівень освіти, професіоналізм, здатність до навчання і творчий підхід – найбільш цінними якостями працівника. Суспільство із такими характеристиками економіки засновник концепції постіндустріального суспільства, Деніел Белл, назвав постіндустріальним [2].

Характерними особливостями постіндустріального суспільства є: автоматизація та технологічне вдосконалення виробництва; перетікання зайнятості в сферу послуг; зміна структури потреб населення.

Варто зазначити, що в постіндустріальному суспільстві відносно переважання частки послуг над промисловим виробництвом не знижує обсягів виробництва; обсяги промислового виробництва збільшуються повільніше через задоволення попиту на них, ніж зростають обсяги наданих послуг.

У постіндустріальному суспільстві найбільший розвиток отримують наукомісткі, ресурсозберігаючі та інформаційні технології: мікроелектроніка, програмне забезпечення, телекомунікації, робототехніка, виробництво матеріалів з наперед заданими властивостями, біотехнології. У зв'язку із цим змінюється структура трудових ресурсів: зменшується частка фізичної і зростає частка розумової висококваліфікованої і творчої праці; збільшуються витрати на підготовку робочої сили; з'являється клас інтелектуалів, чітко виявляються тенденції майнового розшарування за ознакою освіти [3]. Постіндустріальна економіка відчуває все менше потреби в некваліфікованій праці, що створює труднощі для населення з низьким освітнім рівнем. Вперше в історії розвитку людства виникає ситуація, коли зростання населення (його некваліфікованої частки) знижує економічну міць країни.

До постіндустріальних країн відносять, ті, в яких на сферу послуг припадає значно більше половини ВВП. Так, у 2012 році на сферу послуг припадало 44,3% ВВП Китаю, 73,2% – ЄС, 79,6% – США, 71,6% – Японії, 58,6% – Росії, 44,4% – Білорусі, 66,5% – України [4-6].

Однак, економіка України при таких високих показниках не стає постіндустріальною, а залишається, в значній мірі, сировинною, з неконкурентоспроможною індустріальною економікою. В Україні насичення

внутрішніх ринків промисловими товарами та продукцією відбувається не за рахунок високої продуктивності праці, а за рахунок переважання їх імпорту над експортом.

Постіндустріальний розвиток супроводжується глибокою трансформацією простору, зникають соціальні відмінності між міськими та сільськими населеними пунктами, підвищується цінність екологічного фактора, скорочується кількість міського населення і зростає кількість сільського [7].

Вивільнення територій індустріального періоду відбувається, як правило, в економічно розвинених країнах і старих галузях промисловості (металургія, текстильна промисловість) та стає причиною економічної та соціальної кризи внаслідок закриття чи зниження темпів виробництва. Паралельно деіндустріалізації відбувається процес реіндустріалізації – розвиток нових, високотехнологічних виробництв, що заміщують старі галузі. Як приклад, трансформація територіально-планувальної структури в минулому великих промислових центрів, таких як Детройт [8], Лінц, Манчестер, Рурська агломерація [9]. Для деяких з них були розроблені програми перетворення і реконверсії, найбільш відомою є програма Міжнародної виставки Емшер-парк Рурської агломерації [10], інші – досі знаходяться в стані глибокої кризи, наприклад, міста французьких регіонів Норд-па-де-Кале і Лорен [11].

Ймовірно, що питання використання виробничих територій в українських містах постане гостро, оскільки лише за 3 останні роки загальна кількість підприємств на території України скоротилася на 13875, при цьому кількість великих підприємств у порівнянні з 2010 роком зросла на 19%, середніх і малих – зменшилась відповідно на 3,8% та 3,7% (таблиця 1) [12].

Таблиця 1.

Кількість підприємств за їх розмірами на території України
у 2010-2012 роках

Рік	Усього, одиниць	у тому числі підприємства					
		великі		середні		малі	
		одиниць	у % до загальної кількості	одиниць	у % до загальної кількості	одиниць	у % до загальної кількості
2010	378810	586	0,16	20983	5,54	357241	94,30
2011	375695	659	0,18	20753	5,52	354283	94,30
2012	364935	698	0,19	20189	5,53	344048	94,28

Кількість активних підприємств у 2012 році була найбільшою у містах Донецької, Дніпропетровської, Одеської, Харківської, Львівської, Київської,

Запорізької областей, Автономної Республіки Крим та у місті Києві. Як правило, ці регіони мають досить високий рівень накопиченого виробничо-технічного потенціалу, значну частку промислового виробництва в структурі господарства, відносно високий рівень кваліфікованих кадрів. Однак, через падіння попиту на основну продукцію або зниження її конкурентоспроможності, вичерпаність мінеральних ресурсів, погіршення геологічних умов ці регіони втратили своє колишнє економічне значення і відносні переваги.

Глибина територіально-планувальних змін значною мірою визначається складом галузей виробництва, криза в яких є основною причиною деградації населених пунктів. До деградуючих населених пунктів можна віднести монофункціональні малі й середні міста, промислові вузли, де зосереджені підприємства гірничодобувної (наприклад, шахтарські міста старопромислового Донбасу) та інших галузей промисловості, майбутній розвиток яких є проблематичним [13].

Важливо зазначити, що структурні зміни промислових територій в містах різної величини відбуваються нерівномірно, оскільки площа промислових територій у відсотках до території міської забудови, у малих містах становить 5%, середніх – 18%, великих – 8,8%, значних – 11%, найзначніших – 14,8% [14].

Індикатором функціонування і розвитку наукоємних та інноваційних підприємств є частка валових внутрішніх витрат на науково-дослідну та дослідно-конструкторську роботу. У країнах-інноваторах цей показник становить від 2,5% до 4,0% валового внутрішнього продукту: у Ізраїлі – 4,74%, Швеції – 3,63%, Фінляндія – 3,47%, Японії – 3,39%, Кореї – 3,22%, США – 2,68%. Питома вага обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП України нині становить 0,8%, а питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової становить лише 3,3% [12].

Згідно даних Державної служби статистики України [12] кількість організацій, які виконують наукові дослідження й розробки з 1991 по 2012 роки зменшилась із 1344 до 1208, а чисельність науковців зменшилась у 3,8 рази (із 313,079 тис. осіб до 82,032 тис. осіб).

В Україні за останнє десятиліття фінансування науки жодного разу не досягало значення, починаючи з якого можна сподіватися на істотний вплив науки на розвиток економіки.

Крім того, з 1992 року в Україні спостерігається явище депопуляції – кількість населення за останні 20 років зменшилась на 4,6 млн., при цьому змінилась вікова структура населення – частка осіб 60 років і старше сьогодні становить 20,4% (за розрахунками ООН в 2050 році вона становитиме 36,6%) [15].

Через економічну кризу нинішній період територіального розвитку міст України є критичним навіть для індустріального суспільства, а незбалансована демографічна структура населення, що не забезпечена людськими ресурсами, стан розвитку науки та техніки створює проблеми для економіки в цілому і позбавляється перспектив постіндустріального розвитку.

Постає важлива задача пошуку вектора розвитку – або відновлювати і примножувати промислове виробництво, залишаючись державою із сировинною, індустріальною економікою, або трансформувати економіку, промисловість, науку в постіндустріальну, виводячи їх на конкурентоздатний рівень. Вирішення цієї задачі дозволить проводити містобудівну політику щодо розвитку міських територій, зміни їх функціонального призначення, реконструкції, збалансованого використання, впорядкованості організації міського плану.

Література

1. Містобудування. Довідник проектувальника /Панченко Т.Ф., Дьомін М.М., Макухін В.Ф. [та ін.]; за ред. Т.Ф. Панченко. – К.: Укрархбудінформ, 2001. – 192 с. – ISBN 966-95449-9-8.
2. Белл Дэниел. Грядущее постиндустриальное общество / Д. Белл. – М.: Академия, 1999. – 956 с. – ISBN 5-87444-070-4.
3. Bell Daniel. The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting / Daniel Bell. – New York: Basic Books, 1973. – 507 p. – ISBN 0-465-01281-7.
4. Зайнятість в третинному секторі економіки: посткризовий період. [Електронний ресурс] : електронне наукове фахове видання “Ефективна економіка” /В.В. Прушківська. – Режим доступу до статті. <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1602>.
5. Економіка України. [Електронний ресурс]: Режим доступу до статті. http://uk.wikipedia.org/wiki/Економіка_України.
6. Экономика России. [Електронний ресурс]: Режим доступу до статті. http://ru.wikipedia.org/wiki/Экономика_России.
7. Плешкановська Алла Михайловна. Города и эпохи. / А.М. Плешкановська, Е.Д. Савченко. – К.: Логос, 2011. – 230 с. – ISBN 978-966-171-512-6.
8. Hatzfeld, H. Les espaces libres, atouts des grandes ensembles / H. Hatzfeld, Y. Moutton, Ecole Nationale Supérieure d'architecture de Lyon. Vaux-en-Velin. – Lyon: CERTU, 2006. – 141 p.

9. Cadenasso, M. L. Integrative approaches to investigating human-natural systems: the Baltimore ecosystem study / M.-L. Cadenasso, S. T. A. Pickett, M. J. Groves // *Natures Sciences Sociétés*. – 2006. – № 14. – P. 4-14.

10. Bunge, J. New aesthetics for modern landscapes / J. Bunge // *Topos. The international review of landscape architecture and urban design*. 2011. – № 74. – P. 94-96.

11. Екологічний каркас постіндустріального регіону Норд-па-де-Кале [Електронний ресурс]: Режим доступу до статті: <http://www.nord-pas-de-calais.developpement-durable.gouv.fr>.

12. Статистична інформація [Електронний ресурс]: / Публікація документів Державної Служби Статистики України. – Режим доступу до статті: http://ukrstat.org/uk/operativ/oper_new.html.

13. Регіональна економіка: підруч. для студ. ВНЗ / Качан Є.П., Баб'як Г.П., Запорожан Л.П. [та ін.]; за ред. Є.П. Качан. – Тернопіль: ТНЕУ, 2009. – 662 с. – ISBN 978-966-654-236-9.

14. Бірюк С.П. Методичні основи реконструкції міських промислових територій: автореф. дис. на здобуття ступеня ... канд. техн. наук: спец. 05.23.20 "Містобудування та територіальне планування" / Бірюк Світлана Павлівна; Київський національний університет будівництва і архітектури. – К., 2013. – 24 с.

15. Приближается ли Украина к постиндустриальному обществу? [Електронний ресурс]: / А. Прокопенко. – Режим доступу до статті. <http://vybory.org/articles/1184.html>.

Аннотация

Изучены признаки постиндустриального общества, процессы развития и трансформации городских территорий, связанные с ним. Проанализированы тенденции территориального развития городов Украины в современных социально-экономических условиях.

Ключевые слова: постиндустриальное общество, город, промышленность, предприятие, территориальное развитие.

Annotation

The characteristics of post-industrial society, the development and transformation of urban areas of associated with it has been studied. The tendencies of spatial development of cities in Ukraine in the current socio-economic conditions have been analyzed.

Keywords: post-industrial society, city, industry, facility, development of territory.